

Recenze

Helen Clarke, *The Archaeology of Medieval England*. London, Colonnade Books published by British Museum Publications Ltd 1984. 224 p. with 50 line drawings and 46+1 black and white illustrations.

Kniha představuje prvý celistvý obraz středověké Anglie z archeologického hlediska od normanského vpádu (1066) až po počátek 16. století, podaný na základě shrnutí poznatků získaných archeologickými výzkumy za posledních zhruba třicet let. Autorka si všímá i metodických postupů a zdůrazňuje nutnost systematického a komplexního přístupu ke středověké archeologii, která je i v Anglii ve srovnání s dalšími odvětvími archeologie velmi mladou disciplínou, teprve od počátku sedmdesátých let přednášenou na univerzitách jako samostatný obor. Práce je rozdělena vedle úvodu (s. 9—13) do šesti základních kapitol. V nich jsou systematicky rozebrány výsledky a přínos výzkumů venkovského osídlení a venkovských sídel nižší šlechty, farních kostelů, klášterů, hradů, dále řemeslo a výroba a v poslední kapitole města a obchod, tedy jednotlivých sídlištních typů a výzkumů výrobních center, středověkého řemesla i technologií. Většina lokalit byla zkoumána při záchranných akcích a jsou podrobně publikovány ve sborníku *Medieval Archaeology*. Každá kapitola je uvedena dějinami bádání a počátku zájmu o příslušný okruh problematiky a kromě bohaté dokumentace obrazové obsahuje i mapky se zkoumanými lokalitami a grafy ukazující počty zkoumaných lokalit v jednotlivých letech.

Prvá kapitola (s. 15—62), zabývající se vesnickým osídlením, je dále dělena na podkapitulu o vlastní vesnici a o opevněných sídlech, většinou připisovaných nižší šlechtě. Výzkumy samotného vesnického osídlení na zaniklých lokalitách jsou organizovány v rámci i u nás známé *The Medieval Village Research Group*. Příčiny zániku vesnic, který probíhal v několika hlavních periodách, je možno stanovit především na základě písemných pramenů, kterých je v Anglii pro období po normanském vpádu daleko větší množství než sporadické zmínky, jež máme až do založení zemských desk k dispozici u nás. Z hlavních period a příčin zániku, na něž se však podle autorky musíme dívat vždy komplexně, jsou pro 11. století uváděny události po normanském vpádu, ve 12. století zakládání klášterů, od 13. věku pak změny klimatické, přírodní katastrofy a války, ve 14. století morové epidemie a od 2. poloviny 15. století způsobovalo masové zanikání vesnic přeměňování orné půdy na pastviny, známé v literatuře jako tzv. shánění poddaných z půdy. Tato přeměna orné půdy v pastviny také způsobila, že řada lokalit ani nezarostla lesem, ani nebyla zničena zemědělským obhospodařováním, ale naopak jsou relikty vesnic dodnes v terénu výborně patrné, což je také využíváno při podrobných povrchových průzkumech, zachycujících jejich půdorysnou situaci, a při letecké prospekci. Tyto relikty jsou samozřejmě památkově chráněny.

Právě vesnice byla v posledních desetiletích v Anglii v popředí archeologického zájmu a v současnosti se začíná prosazovat pojetí výzkumu v širších souvislostech časových i prostorových. Jako příklad zde může posloužit známý odkryv lokality Wharram Percy v Severním Yorkshiru. V první části kapitoly jsou dále podrobně popsány typy vesnického osídlení a jeho součástí, půdorysná situace, typy usedlosti a domu, postižení stavebního vývoje a postupných přestaveb, při nichž docházelo na anglické vesnici často ke změnám půdorysné situace, dále stavební materiály (především dřevo a kámen), konstrukce objektů, pěstované plodiny, domácí zvířata a plůžina. Připojená mapka zachycuje lokality zkoumané v letech 1956—1980 a graf názorně předvádí intenzitu výzkumu v jednotlivých letech se zřetelnou konjunktu-rou v rozmezí roků 1962—1968.

Druhá část kapitoly je věnována, jak již bylo výše řečeno, sídlům opevněným

přikopy, sledovaným podobně jako vesnice specializovanou skupinou The Moated Sites Research Group. K roku 1978 bylo v Anglii registrováno 5140 lokalit tohoto typu, zejména soustředěných v jihovýchodní a také ve střední Anglii, z nichž však zkoumána, převážně záchrannými výzkumy, byla pouze 3 „ lokalit (tj. 164). Právě z těchto důvodů je stav jejich poznání dosud nedostatečný. Jedná se o areály obklopené jedním nebo dvěma příkopy hlubokými kolem 2 m a širokými 5 m, někdy obehnanými ještě nízkým valem. Vedle sebe mohly být umístěny dva i více takových opevněných areálů. Jsou také velmi různorodé co do velikosti, topografické situace i zástavby, často se nacházejí ve vesnicích nebo na jejich okrajích, ale i samostatně. Vznik velké části z nich lze datovat do 13. století a byly obývány až do konce středověku. Většina těchto sídel náležela patrně nižší šlechtě a kromě obranné a ochranné funkce vyjadřují i její sociální postavení v rámci středověké vesnice i společnosti vůbec. Lze mezi nimi shledat rozdíly dané majetkovou diferenciací nižší šlechty, neboť bohatší sídla se skládala z paláce, zahrady, kaple, hospodářských budov a objektů, domu pro hajného, větrného mlýna atd., typické panské sídlo vázané na vesnickou zástavbu tvořil obytný dům, kuchyně a hospodářské budovy postavené kolem vnitřního dvora, kdežto na některých nacházíme pouze obytný objekt, eventuálně jsou zjišťovány i areály obklopené příkopy bez vnitřní zástavby, jejíž absence může však mít různé důvody. Většina staveb na těchto objektech byla budována ze dřeva nebo z vepřovic, mosty přes příkopy byly pevné či padací.

Druhá kapitola (s. 63—80) je věnována nejlépe dochovaným středověkým památkám — farním kostelům. Řada z nich pochází již z anglosaského období, velký rozmach budování sakrální architektury nastává po normanském vpádu (kolem 8000 staveb). Kostely byly často přestavovány a je na nich možno dobře studovat jednotlivé stavební fáze od anglosaské periody až po dnešek, studovat stavební technologie, materiály, vývoj konstrukčních prvků, výzdobu, souvislosti s liturgickým uspořádáním atd. Zároveň byly v některých případech kolem těchto farních kostelů zkoumány i zaniklé kostelní hřbitovy (např. Wharram Percy).

Problematikou sakrálních staveb se zabývá i třetí kapitola (s. 81—104), popisující výzkum středověkých klášterů. Zájem na tyto objekty se soustřeďoval již od 17. století, ale převážně pouze na kostely a ambity, které byly stavebně nejzajímavější. Ostatní konventní budovy, zejména hospodářské, jsou v omezené míře zkoumány až v poslední době. V kapitole jsou stručně naznačeny počátky a rozvoj řádů na Britských ostrovech včetně keltských oblastí, jejich historie i zánik klášterů, neboť většina z nich je dnes v ruinách. Autorka upozorňuje na rozdíly v půdorysném uspořádání a stavebních detailech, dané regulami jednotlivých řádů, a zejména na důležitost poznání klášterního hospodářství (dílny, statky, dvory) archeologickými metodami. Z přehledu prováděných výzkumů a grafu vyplývá, že nejčastěji byly zkoumány řádové domy benediktinů, cisterciáků a augustiniánů.

Čtvrtá kapitola (s. 105—128) obsahuje přehled archeologické problematiky spojené s hrady a výsledky jejich výzkumů, které kulminovaly v polovině šedesátých a na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Je zde rozebrána funkce těchto objektů a vývoj od nejstarších dřevitohlinitých opevnění přes typické „keeps“, mající počátky jako nejstarší královská založení již koncem 11. století (White Tower v Londýně). Ve 2. polovině 12. a ve 13. století se již objevují hrady opatřené hradbou a výstavba hradní architektury vrcholí koncem 13. a na počátku 14. století formami tzv. francouzského kastelu i s několika obrannými liniemi. V dalších dvou staletích již došlo k úpadku fortifikačního stavitelství, nově zakládané objekty jsou spíše koncipovány jako obytné s větším důrazem na jejich reprezentativní poslání a s potlačením vlastní obranné funkce. V 15. století se místo kamene začíná ve větším rozsahu používat cihla. Autorka zvláště upozorňuje na problematiku nejstarších fortifikací a dochází k závěru, že na základě současných znalostí nelze rozhodnout, zda první hrady vznikaly již v době před normanským vpádem nebo až po něm. Poznatky z výzkumů objektů typu „motte“ s předhradím jsou velmi různorodé a prozatím na jejich základě nelze provádět generalizaci.

Důležitou oblast, podle autorky dlouho zanedbávanou, představovala řemesla a výroba vůbec, popisovaná v páté kapitole (s. 129—165). Jsou zde probrána jednotlivá odvětví výroby, postižitelná ve větší míře archeologicky (textil, kožedělná odvětví, zpracování kostí, dřeva, tesařství, sklářství, železářství, hrnčířství spolu s výrobou dlaždic) a uvedeno, co je známo o výrobcích, výrobních prostředcích a metodách. Instruktivní je zejména obrazová dokumentace hrnčířských pecí a pecí na výrobu dlaždic i jejich rekonstrukce, středověká kovárna atd.

Závěrečná, velmi rozsáhlá kapitola je výstižně nazvána Města a obchod (s. 166—194).

Je zde zdůrazněn velký vliv měst na sociální a ekonomický život ve středověku. Teprve v poslední době jsou anglická města předmětem interdisciplinárního výzkumu a na tyto akce je věnována největší část finančních prostředků i kapacit. Systematicky se pozornost na města počala obracet až v první polovině šedesátých let a teprve před nedávnem bylo rozhodnuto soustředit podle švédského vzoru pozornost na klíčové vytypované celky (např. Londýn, Canterbury, Norwich, Oxford, Southampton, Winchester, York). Dále autorka upřesňuje definici města, charakterizuje jeho proměny v době před normanským vpádem i po něm a uvádí přehled vývojových etap měst. Hlavní úloha archeologie by měla spočívat v bádání o počátcích měst, zejména v anglosaském období, ale i v době normanského vpádu v 11. století a následující periodě, tedy tak, aby studium doplnilo celkem bohaté historické prameny o dalším vývoji. Pozornost by měla být věnována i sledování topografie měst a půdorysnému vývoji středověkého městského domu. Dále jsou zde zmiňovány i výzkumy přístavních zařízení (zpevňovací konstrukce na nábrežích a hráze např. v Londýně) a možnosti, které skýtá třeba výzkum městského opevnění. Města představovala i střediska obchodu, který dokládá řada importovaných předmětů, například i keramika. S obchodem souvisí i dosud nerozvinutý výzkum dopravních prostředků středověku, zejména lodí, jež může významně přispět k poznání sortimentu a množství přepravovaného zboží.

Na závěr autorka zdůrazňuje, že cílem knihy bylo především ukázat na nezapustitelné místo archeologie v poznání středověku, k němuž může přispět svými prameny a poznatky stejně důležitými jako studium samotných pramenů písemných, z čehož vyplývá i samostatné, nezávislé a nezastupitelné místo archeologie středověku mezi ostatními historickými obory. Bezesporu zdařilá publikace poskytující čtenáři vyčerpávající přehled o výsledcích, kterých archeologie středověku v Anglii dosáhla, je na závěr vybavena poznámkovým aparátem (s. 195—201), seznamem zkratk (s. 202—203), bohatým soupisem literatury (s. 204—218), původu některých ilustrací (s. 219) a rejstříkem (s. 221—224). Kniha by si zasloužila podrobnější rozbor a vzhledem k řadě údajů o stavu bádání v Anglii, četnosti a kvalitě výzkumů by bylo zajímavé i srovnání s našimi výsledky, neboť je zde řada styčných bodů a společných problémů, před nimiž studium stojí (počátky sídel nižší šlechty, hradů, vesnic, výzkumné projekty ve městech atd.). Zřejmá je naše převaha ve velkých a systematických výzkumech, kvantitativně si nezádame ani v provádění řady záchranných a menších zjišťovacích akcí i průzkumů povrchových. Pohotová publikace jejich výsledků, širší teoretické vyhodnocení i prezentace však mnohdy neodpovídají tomu, co výsledky výzkumů a získaný materiál nabízejí.

Alena Měřinská—Zdeněk Měřinský

Brian K. Davison, *The New Observer's Book of Castles*. London, Frederick Warne & Co. 1986, Second edition. 185 p. with 46 line drawings by Jasper Dimond, 12 black and white illustrations and 3 maps.

Populárně koncipovaný paperback pro zájemce o hrady s mnoha podrobnými informacemi, sledující vývoj hradní architektury na půdě Spojeného království Velké Británie a Severního Irsku i Irské republiky od 11. do 16. století, a to i v kontextu vojenského umění a života na panských sídlech, z pera známého specialisty, zejména na raně normanské fortifikace v Anglii.

Knížka je rozdělena do sedmi kapitol. Prvá (s. 11—16) přináší úvod, pokyny pro návštěvníky, informace o institucích památkové péče v jednotlivých částech Spojeného království a základní literaturu. Druhá kapitola (s. 17—32) obsahuje obecný přehled o vzniku, vývoji a konci hradů na Britských ostrovech i v širších souvislostech středověkého rytířství. Jedno z téžist knihy je v kapitole naznačující vývoj středověkého britského hradu (s. 33—54). Je dále členěna na charakteristiku hradní architektury v období normanského vpádu [po roce 1066, neboť v předchozím období anglosaské fortifikace tvořila spíše opevněná města a v dalších oblastech (Wales, Skotsko) se pak jednalo spíše o hradiska a opevněná sídliště], následující konzolidace i dalšího vývoje vrcholného a pozdního středověku. Prezentovány jsou zde příklady nejstarších kruhových zemních fortifikací a opevnění typu „motte“, mnohdy s předhradími, typická kvadratická normanská „square keep“, tedy donjon (např. White Tower v londýnském Toweru, Dover, Portchester u Portsmouthu, Colchester v Essexu), kruhové dispozice s plášťovou zdí (shell keeps) z 12. století, dispozice založené na principu francouzského kastelu z 2. poloviny 13. až počátku 14.

století (Beaumaris, Anglesey; Conway, Gwynedd; Bodiam v Sussexu). IV. kapitola (s. 55—76) podává informace o úloze hradů ve válečných konfliktech (taktika a zbraň, obrana, zásobování, posádka, efektivita vojenského využití hradů v rámci ofenzivních i defenzivních akcí).

Pátá kapitola (s. 77—99) obsahuje údaje o jednotlivých obytných i užitných prostorech na hradech (palác a síň, hospodářské budovy, lázně a prevety, vězení, kuchyně, skladovací prostory, kaple, zahrady, vnější vzhled) a VI. nejrozsáhlejší část (s. 100—148) informuje čtenáře o jednotlivých typologických prvcích hradů v jejich chronologickém vývoji. Jednak jsou zde rozebrány samotné půdorysné dispozice a typologie, o nichž byla zmínka již v rámci III. kapitoly, a dále hlavně jednotlivé elementy hradní architektury — hlinitodřevitá kruhová opevnění se vstupní věžovitou bránou, věžovitou obytnou budovou a dalšími hospodářskými stavbami v areálu opevněném dřevohlinitým opevněním, „motta“ s věžovitou ústřední budovou na sypaném kopečku a dalšími objekty na předhradí nebo bez tohoto útvaru, kruhové a polygonální věže, konstrukce dřevohlinitých a kamenných hradeb, věžic a věží v hradebních zdech, ochozů a vstupních systémů, barbakanů, padacích mostů, architektonických článků, oken, střilen atd.

VII. kapitola (s. 149—155) je zaměřena informativně a poskytuje rady pro návštěvníky, upozorňuje, na co mají zaměřit svoji pozornost, a přináší stručný slovníček vysvětlující běžně používané odborné pojmy. Publikaci uzavírá soupis 190 veřejnosti přístupných hradních objektů (s. 156—183), spravovaných památkovými institucemi jednotlivých součástí Spojeného království a Irské republiky i soukromými majiteli, opatřený základními údaji a charakteristikami objektů. Je řazen podle jednotlivých celků (Anglie, Wales, Skotsko, Isle of Man, Severní Irsko, Irská republika). Úplný závěr knihy tvoří velmi praktický index, odkazující na jednotlivé lokality, kde může návštěvník shlédnout nejlépe dochované a instruktivní prvky, typologické části a půdorysné dispozice hradní architektury v knize popisované.

Příručka je výborným příkladem populárně, ale na vysoké odborné úrovni podaných informací, včetně velmi instruktivní a názorné grafické dokumentace, které poskytují základní obraz o hradech na území Spojeného království a Irské republiky v celém jejich složitém vývoji v čase i prostoru.

Alena Měřinská—Zdeněk Měřinský

Elizabeth Eames, **English Medieval Tiles**. London, The Trustees of the British Museum by British Museum Publications Ltd 1985. 72 p. with 36 + 2 colour and 55 black and white illustrations.

Jedna z řady přehledných příruček vydávaných Britským museem, shrnující poznatky o středověkých, převážně dekoračních dlaždicích na půdě Anglie (nikoliv Walesu, Skotska a Severního Irska). Dekorační dlažba byla používána především v sociálně vyšším prostředí šlechty, v církevních stavbách i bohatými měšťany. Počátky tohoto dekorativního a výtvarného prvku výbavy středověkých interiérů, který známe, i když ne v tak honosném, masovém a mnohotvárném provedení, i z našich středověkých staveb, sahají v Anglii již do 10.—12. století, jejich největší rozšíření a rozmach však nastává během 13. až 1. poloviny 16. století, tedy v době gotiky. Objevují se na nich motivy především geometrické, heraldické a méně často i figurální. Původních dlažeb zůstalo zachováno pouze malé množství, ale v době zvýšeného zájmu o gotickou architekturu od 19. století a prakticky až do současnosti dochází k památkové obnově této podlahové krytiny v řadě objektů, takže návštěvník například kapitulní síně ve Westminsterském opatství nebo katedrály ve Winchesteru se dnes pohybuje po těchto historických dlažbách. Největší kolekce původních originálních dokladů jsou v uměleckohistorickém Victoria and Albert Museum a v Britském museu v Londýně, kde je jim také věnována expozice ve zvláštní místnosti spolu se středověkou keramikou. Tolik úvodem publikace (s. 4—5), která je dále členěna na sedm částí.

V prvé (s. 6—11) je popsána technologie výroby dlažek, barvy polev a jejich složení, rozměry a tvar dlažek, pece a další dílenská zařízení zjištěná archeologickým výzkumem (např. Danbury nedaleko Chelmsfordu v Essexu, Clarendon Palace ve Wiltshiru atd.) i organizace jejich výroby (dílny v místech stavenišť či poblíž vyrábějící na objednávku, dílny vyrábějící pro širší trh na prodej). Druhá kapitola (s. 12—15) přináší výklad o různých typech a tvarech dlažek, možnostech vytváření kombinací při jejich pokládání kolmo k sobě a diagonálně, střídání světlých a tmavých

vých barevných odstínů, různého druhu dekoru, skládání jednotlivých segmentů, kruhových výsečí a dlaždic, vytvářejících ve čtveřicích, devítkách i šestnáctkách složité obrazce, a to vše v jejich vývoji časovém. Výjimečně byly dlaždice používány i jako keramický obklad stěn.

V dalších částech jsou již popsány jednotlivé druhy dlažeb. Na prvním místě jsou to mosaiky sestavované z hladkých dlaždic kontrastních barevných odstínů (část 3, s. 16—19). Nejdříve se objevují v 1. polovině 13. století a vzhledem ke značné pracnosti nedoznal tento způsob dlažby, který se podobně jako u nás objevuje i v Anglii často v cisterciáckých objektech (u nás např. Plasy, Velehrad; srov. M. Pojsl, Raněstředověká mosaiková dlažba na Velehradě, VVM XXIX, 1977, 68—72), většího rozšíření. Později se objevuje řada různých typů a variant mosaikových podlah, sestavovaných ze zdobených dlaždic (část 4, s. 20—23). Touto technikou byly například vytvářeny i figurální výjevy s dotvářením například lidských tváří a dalších detailů rytím a vykládáním dlažek (opus sectile) či dlaždic zdobených technikou „sgraffito“. Taktéž tento druh, objevující se kolem roku 1300 a dále ve 14. století, byl velmi nákladný a není příliš četný.

Na druhé straně většího rozšíření i nejdelšího trvání doznal typ, známý na rozdíl od předchozí formy zdobených mosaik i z našeho prostředí, a to reliéfní dlažky v glazovaném provedení (část 5, s. 24—30). Datování počátků tohoto druhu dekoru není doposud vyřešeno, je doložen již ve 12. století a podle autorky není důkazů, že by se v Anglii používaly neglazované exempláře podobně jako v Evropě a zejména Porýní, i když připouští, že větší rozšíření ve východní Anglii může souviset s těsnějšími kontakty s porýnskou oblastí kontinentální Evropy. Množství dokladů tohoto druhu dlaždic existuje ze 14. století a kolem roku 1376 je předpokládán přechod k masové výrobě pro trh. V severním Devonu byly reliéfní dlažky vyráběny ještě v 18. století. Britské museum vlastní i dřevěnou formu na vytlačování reliéfů, které na těchto dlaždicích reprezentuje především rostlinný dekor, zvířecí, figurální a heraldické motivy, nápisy atd. Svěráznou skupinu tvoří i dlažky opatřené na povrchu lineárními vytlačovanými dekoracemi (část 6, s. 31—36), zhotovovanými buď malými kolkovými tlačítky s jedním motivem nebo velkými raznicemi přes celou plochu dlaždice. Kryla je obvykle žlutá nebo černá glazura, takže se u podlah docílovalo i mosaikového efektu (čímž se blíží skupině popisované ve čtvrté části), třeba šachovnicovým střídáním světlých a tmavých dlažek. Rozšířeny byly v 1. polovině 14. století a jejich používání trvalo až do století 16.

Bezesporu nejčastější a nejoblíbenější byly v Anglii dvoubarevné dlaždice (část 7, s. 36—69) obvykle hnědožluté, opatřené olovnatou glazurou. Není objasněno, kdy a kde tento druh dlažeb vzniká, mohlo to být buď v Anglii nebo ve Francii, neboť tam se objevují zhruba současně ve 2. čtvrtině 13. století. Na nejstarších dokladech byla výzdoba vykládaná, v 15. a 16. století je dekor vytvářen zaléváním. Vyskytují se různé tvary této podlahové krytiny (kruhové terče vkládané do čtvercových dlažek, kruhové výseče, různé segmenty atd.) a výzdoba zejména středových terčů bývá figurální a nese různé náměty z legend, rytířské motivy, portréty, postavy svatých, pracovní náměty, objevuje se zvířecí, rostlinný i geometrický dekor, heraldické motivy, nápisy, lovecké výjevy atd. Velké rozšíření výroby těchto dlaždic nastalo ve 14. století, kdy se stávají podobně jako některé další druhy (reliéfní, s lineárním dekorem) komerčním obchodním artiklem. Po roce 1550 se přestávají používat. Popsána je zde i výroba v jednotlivých známých výrobních střediscích.

Závěrem (s. 70) autorka zobecňuje známá fakta o produktech specifického středověkého uměleckého řemesla, jakým výroba zdobených dlaždic bezesporu byla. Dlažky se používaly již od 10. století, od poloviny 13. století dochází k rozšiřování jejich výroby a již kolem roku 1330 jsou vyráběny pravidelně a ve větších sériích pro trh. Většina těchto dlaždic byla velmi kvalitní jak po stránce umělecké, tak i technologické, a nacházejí široké uplatnění jako podlahová krytina interiérů středověkých budov světských i sakrálních. Na samém konci publikace (s. 71—72) je připojen důležitý přehled další základní literatury, odborných katalogů sbírek největších britských muzejních institucí centrálních (British Museum, Victoria and Albert Museum) i regionálních (London Museum atd.), expozic těchto předmětů v muzejích i objektů, kde může návštěvník shlédnout originální či restaurované a doplněné dlažby „in situ“. Připojen je i rejstřík a seznam vyobrazení. Publikace je po grafické stránce skvěle vybavena kvalitními barevnými fotografiemi a černobílými kresbami a přináší skutečně instruktivní přehled o jedné z oblastí památek hmotné kultury i uměleckého řemesla středověku, které na Moravě nemáme dosud podrobně zpracovány.

Alena Měřinská—Zdeněk Měřinský